

DOI 10.26886/2520-7474.2(34)2019.10

UDC 378:37.018.46(043)

**CONCEPT OF CLASSIC UNIVERSITY AND PERSPECTIVES
OF HUMANITARIAN EDUCATION IN UKRAINE**

S. Abramovich, PhD of Philological Sciences

Ivan Ohienko Kamianets-Podilskyi National University, Ukraine,
Kamianets-Podilskyi

From ancient times, classical higher education was based on humanitarian knowledge, primarily on widely interpreted rhetoric, which has armed itself with a variety of knowledge and ability to debate. But the modern university was formed in the Middle Ages, which determined the range of problems that the Modern and postmodern era is trying to solve; it was dominated by theology and, in general, an orientation towards what is recognized in the Renaissance as a humanitarian moment. From the beginning of the XIXth century in Western society as classical universities considered universities with a humanitarian bias; only then the “natural” faculties joined. However, even in this format, universities were not focused on flat utility, preferring the fundamental theory to it. In the XXth century was taken an orientation to unite “middle-level education higher” institutions in the format of the commercialization of higher education — the so-called The Bologna process, but the classical university with strong traditions in the West is not threatened by either the outflow of applicants or the loss of attention of patrons. In our case, in the perspective of entering the Bologna process and the unconditional commercialization of education, there is also a tendency of absolute confidence in the engineering and computer – essentially supporting staff – for whom “humanitarian” is just “information noise”; so it is quite possible the complete destruction of the classical university and the total dehumanization of life with all the consequences of such actions.

Key words: humanitarian of knowledge, classical University, Bologna process, commercialization of education.

доктор філологічних наук, Абрамович С. Д. Концепція класичного університету і перспективи гуманітарної освіти в Україні / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Україна, Кам'янець-Подільський

Класична вища освіта з античних часів ґрунтувалася на гуманітарному знанні, найперше ж – на широко потрактованій риторичній, яка озброювала найрізноманітнішими знаннями й вмінням дискутувати. Та сучасний університет склався у Середньовіччі, яке визначило коло проблем, що їх тільки намагається вирішити ера Модерну й постмодерну; тут домінувала теологія й, у цілому, орієнтація на те, що в Ренесансі усвідомиться як гуманітарний момент. З початку XIX сторіччя у західному суспільстві класичними університетами вважали вузи з гуманітарним ухилом; лише згодом сюди долучилися «природничі» факультети. Та й у такому форматі університети не були орієнтовані на пласку утилітарність, віддаючи перевагу фундаментальній теорії. У XX столітті намічається згуртування «вузів-середнячків в форматі комерціалізації вищої освіти – т. зв. Болонський процес, але на Заході класичному університетові з міцними традиціями не загрожує ані відтік абітурієнтів, ані втрата уваги меценатів. У нас же, в перспективі входження до Болонського процесу та беззастережної комерціалізації освіти, вимальовується ще й тенденція абсолютної довіри до інженерно-комп'ютерного – по суті допоміжного – персоналу, для якого «гуманітарщина» – це просто «інформаційний шум»; отож цілком можливе повне знищення класичного університету й тотальної дегуманізації життя з усіма наслідками таких дій.

Ключові слова: гуманітарне знання, класичний університет, Болонський процес, комерціалізація освіти.

Вступ. Останнім часом статус класичного університету в Україні в контексті діячності розвитку європейської освіти усе частіше стає предметом дослідження, але, як ми переконуємося в ході нашого дослідження, долю його пропонують вирішувати абсолютно по-різному. Власне, детальний розгляд цієї проблеми потребує масштабу щонайменше монографії, а окремий огляд позицій, на які ми спираємося або які відкидаємо, краще усе ж таки робити в ході живого діалогу.

Мета і задачі дослідження – показати, що руйнація класичного університету призведе до катастрофічної дегуманізації суспільства. Автор статті особливо зосереджується на питаннях необхідності збереження й подальшого розвитку в університетській програмі таких класичних гуманітарних дисциплін, як теологія, філософія та риторика.

Класична вища освіта з античних часів ґрунтувалася на гуманітарному знанні, найперше ж – на широко потрактованій риторикі, яка озброювала найрізноманітнішими знаннями й вмінням відстоювати свою думку в дискусії. Сформувався університет сучасного типу в Середньовіччі, котре вперше поставило ті питання, які ера Модерну та постмодерну тільки перетасовує й перекручує [2]. Та вибудовану схоластами модель вищої освіти в епоху Просвітництва відкинули, бо там усі науки мислилися служанками теології; намітилося й певне недовір'я до гуманітарного ухилу взагалі. Тим не менш, на початку XIX сторіччя у західному суспільстві класичними університетами вважали виключно вузи з гуманітарним ухилом. Лише згодом запанувала ідея багатопрофільності: до теології, філології, риторики тощо долучилися «природничі» факультети. Та й у такому

форматі університети не були орієнтовані на пласку утилітарність: гумбольдтівська модель передбачала установку на фундаментальні наукові дослідження, ньюманівська – на виховання джентльмена-інтелектуала; американська розглядала університет як генератор інтелектуального потенціалу суспільства, «наполеонівська» – як сферу підготовки управлінської бюрократії. Своїм шляхом йде Схід: так, напр., Класичний університет Центрального Китаю (заснов. 1903 р.) спочатку фактично виконував функцію педінституту, але зараз теж готує наукову, політичну й бізнесову еліту.

Та, відповідно до параметрів, заданих Болонським процесом, європейська вища освіта начебто бере курс на вузьку спеціалізацію. Так, наприклад, на заводах Пежо працюють виключно люди з вузько спеціальною, а не університетською освітою. Однак нагадаємо, що Болонський процес не охоплює західної освіти в цілому: він приваблює типові вузи-середнячки, які роблять ставку не стільки на справді креативну особистість з фундаментальним науковим багажем, скільки на «юного техника-винахідника».

Не слід ігнорувати й те, що водночас на сучасному Заході на очах зароджується й протилежна тенденція: на найбільш відповідальні ділянки виробництва ставлять, навпаки, людей з класичною університетською освітою, широко й всебічно освічених, хто мислить не в рамках вузьких професійних схем, – саме вони приймають найбільш творчі, нетривіальні рішення. Це відбувається на фоні поступової втрати пієтетного ставлення до природничих наук, на які спирається технократичне мислення, оскільки природознавство матеріалістичного ґатунку вже більш як сто років достатньо струшене в свої методологічних основах: стало зрозуміло, що «матерія щезає» й «все відносно», що й тут панує не «об'єктивність», а аперцепція реципієнта;

саме гуманітарні науки (щоправда, не без допомоги математики) сприяли тотальній перемозі функціоналізму.

Україна ж на цьому тлі виглядає своєрідно. По-перше, у нас таки забагато вузів: на освітні проекти радянських часів, котрі базувалися на утопічному прагненні дати вищу освіту всім і кожному, нашарувалися ніким не контрольовані ініціативи перших років незалежності. Характерний приклад: в невеликому місті Чернівці за радянських часів функціонували 3 виші, а донедавна їх, державних і приватних, було вже 28. Сьогодні в масштабах України сама лише когорта національних університетів складає число 120. Інші університети, що являють собою колишні інститути, технікуми і, можливо, ПТУ, я вже навіть не беру до уваги, так само, як і кількість університетів не-національних та спеціальних інститутів. Про рівень викладачів, якість дисертацій та атестатів, знання випускників, методико-технічну забезпеченість цієї химери краще говорити не будемо, бо й так все зрозуміло.

На початок ХХ ст. у величезній за територією царській Росії було аж 10 університетів, і наука та культура Росії нараховують в ту пору найбільше славних російських імен. У сьогоднішній Росії, як пишуть на федеральному порталі «Российское образование», число вишів «катастрофически высокое»: 2663. І випускникам цих закладів до рівня інтелігенції епохи Менделєєва, м'яко кажучи, трохи далеко. Така плідність дещо нагадує неосяжні стелажі з горілкою в магазинах СРСР «ери розвиненого соціалізму» – напередодні Горбачова з його програмою нищення пияцтва.

Але в нас, як бачимо, власні проблеми, хоча, на жаль, цілком однотипні. Ота – скажемо прямо – докорінна руйнація нашої вищої освіти, яку нині переживаємо, – справа не лише болісна, а й необхідна. Та на старі лиха нині нашарувалася нав'язлива ідея комерціалізації

освіти, яка і в цивілізованих країнах додає головного болю. Поки що єдиним здобутком є, безумовно, статус і всі пов'язані з ним вигоди тих, хто запровадив «Скопус»: чекаймо, що наше попереду. Та як би там не було, проблема справжнього, класичного університету є усе ж найбільш актуальною, особливо якщо таки остаточно візьме гору французька модель підпорядкування університетові інституті та коледжів.

Звичайно, обговорення усіх цих питань ведеться енергійно й багатослівно, отож ми обмежимося кількома репрезентативними прикладами. За президентства Януковича, котрий облудно манив Україну Євросоюзом, кимось згори була дано команду: масовий забіг до Болонського процесу! Було списано тони й тони паперу на обґрунтування до найдрібніших деталей нашого неодмінного завтрашнього злиття з європейськими побратимами в рамках отого Болонського процесу. Чиновники від науки та всілякі поцінувачі грандіозних узагальнюючих схем зрозуміли, що то їхній зірковий час, й розпочали бурхливо вправлятися у тріскучій псевдонауковій схоластиці. Більше того, ставиться під сумнів саме питання, чи можливий нині загалом університет класичного типу, орієнтований включно на авангард науки [3]. М. Поляков та В. Савчук, наприклад, хоча заперечують, буцімто поняття класичного університету взагалі втрачає сенс, розглядають трансплантацію класичного університету в Болонський процес як справу вирішену і відзначають водночас й численні обставини, які ускладнюють цей рух саме в Україні (ненадійність «дистанційного навчання», існування численних фальшивих «фабрик ступенів», бездумне адаптування системи кредитів, що нерідко призводить до проблем з нашими дипломами за кордоном тощо). Слушне також спостереження, що елітні виші Європи рангу Кембриджу відмовились від участі в Болонському процесі,

відстоюючи «нормальну освітню сферу» виключно для еліти [7]. Учасники Круглого столу «Громадська місія класичного університету: історія, сучасність, перспективи», який відбувся 20.02. 2015 р. в ХНУ імені В. Н. Каразіна, розглянувши найгострішу проблему: «Чи може університет, ставши некласичним, зберегти дух класичного університету?», прийшли до висновку: наш університет змушений спиратися на те, що ще не створено. І тут його підстерігають або небезпека героїчного самоствердження за всяку ціну, або режим самозбереження, який перетворить університет на бухгалтерію. Розуміючи утопічність своєї пропозиції, учасники Круглого столу прийшли усе ж таки до висновку, що університет повинен – незалежно від дій влади – формувати громадянське суспільство, в якому він буде притулком для інтелектуала; якщо ні – він відійде до сфери послуг, де немає місця науці як такій [5]. Як бачимо, особливих протиріч тут немає, й фактично усе зводиться до питання збереження гуманітарного циклу, якому загрожує повне знищення.

Мета нашої розвідки – визначити питому вагу гуманітарного знання в класичному університеті, особливо зі врахуванням не раз декларованої установки нинішніх владних структури освіти на різке скорочення цього знання на користь знання природничо-технічного, особливо ж у форматі комерціалізації вузу.

Якщо в Росії XIX ст. ще вважали, що гуманітарна гімназія та університет – це для еліти, а «кухарчиним дітям» вистачить і реального училища та, в кращому випадку, якогось спеціального інституту. Характерно, що випускникові старого російського університету надавалося особисте дворянство, а випускникові спеціального

інституту – ні. Але радянські реформатори в перші післяреволюційні роки, недовго думаючи, з'єднали засади гуманітарної класичної гімназії з засадами реального училища, сподіваючись на масове вирощення майбутніх Леонардо да Вінчі. Однак на практиці виникло лише неймовірне перевантаження учня – у сполученні з немилосердною ідеологізацією освіти. Уже в середині ХХ ст., на тлі переорієнтації західної освіти на розвиток креативної особистості й розвантаження учня від зайвого сидіння в аудиторії, замислилися над своїми традиційними позиціями й радянські педагоги. З 1958 р. в Радянському Союзі обережно велася мова про диференціацію шкіл за гуманітарним і природничим напрямками, але в дискусії між фізиками й ліриками, яка тоді видавалася неймовірно серйозною, практично не перемогла жодна зі сторін. Ось і в нашій сьогоднішній українській середній школі учень усе ще фактично має однаково добре знати фізику, математику, біологію, історію, мови й літературу.

Ця малограмотна установка на енциклопедизм, яка спрацьовувала хіба що в часи Петрарки, коли об'єм знань був доволі обмежений, автоматично передалася певною мірою й вищій школі. Енциклопедизм забезпечує ґрунт для відомої тези, яку в нас не перестають повторювати: «наша» освіта була донедавна найкращою в світі.

Однак давно визнано, що на міжнародних інтелектуальних олімпіадах радянська молодь, не маючи собі рівних у сфері ерудиції, була проте не в змозі приймати швидкі й нетривіальні рішення, бо її орієнтували не на розвиток креативних здібностей, а на механічне завантаження пам'яті силою різноманітного фактичного й теоретичного матеріалу.

Західна школа, як відомо, від настанови на енциклопедизм давно відмовилася. Школа там вчить методології наукового дослідження на

матеріалі вузького конкретного питання, й учень вже озброєний цією методологією, коли стикається з невідомими йому явищами. Наші ж кращі учні найчастіше спроможні лише відтворити завчене в неймовірній кількості.

А скільки таких, які й зовсім не переймалися навчанням у масовій і обов'язковій школі? Адже абітурієнтів ми, як відомо, мусимо вибирати, аж ніяк не рівняючись на «планку» тих, кого посилали на міжнародні олімпіади. Масовий відтік наших потенціальних абітурієнтів за кордон – чи не найяскравіше свідоцтво того, що міняти щось в нашій освіті кардинально треба, так само, як необхідно різко скоротити страшну кількість псевдовузів і псевдовчених, яка зросла останніми роками до неймовірних масштабів. Як наслідок, у наших вузах занадто часто спостерігаються малограмотність і невігластво, з якими вже стикаємося щодня мов з нормою. І тут не лише студент-першокурсник відносить XIX і навіть XX століття до епохи палеоліту, а й сучасний завідувач кафедрою культурології, доктор наук, бідкається: а навіщо нам вводити курси з отієї сучасної культури? Повірте, це не вигадані приклади.

За старою національною традицією, зі сподіванням звертаємо свої погляди на Захід. Західний освітній стереотип приваблює прагматичністю й відсутністю морального диктату. Тут питання гуманітарні (релігія, мистецтво, фізична культура тощо) відносять до сфери вільного особистого вибору. Це спирається на міцні підвалини гуманітарної освіти й виховання, які дає західній дитині початкова й середня освіта. І тут явно ніколи, навіть за умови переходу до масової вищої освіти, не занепаде класичний університет рангу Оксфорда, Кембріджа або Гарварда, який не втрачає популярності серед вітчизняних та зарубіжних абітурієнтів, що набувають в його стінах

високого соціального статусу, і який може завжди розраховувати на увагу й підтримку впливових меценатів [6].

Якщо ж говорити про трансплантацію новітніх західних ініціатив на наш ґрунт, то загальновідомо, що, по-перше, наші пострадянські класичні університети не потрапляють навіть до тієї першої сотні елітних закладів, яка розпочинається тими само Оксфордом і Кембріджем. Що б робили люди, занепокоєні ситуацією? Правильно, кинули б усі зусилля на всіляке підвищення рівня хай невеликої кількості тих класичних університетів, які мають бодай які там традиції. Що робить наше керівництво освіти? Правильно, просто бере курс на знищення й цієї невеликої кількості, плануючи звести її до кількох столичних університетів класичного характеру, залишених про людське око. У перспективі гуманітарні науки у нас на практиці будуть просто вилучені з програм спеціальних вузів – адже не вистачатиме «кредитів» на підготовку вузьких фахівців. Гуманітарні потреби особистості, що формується у вузі, забезпечуватимуться, очевидно, за рахунок системи дисциплін «вільного вибору», як це робиться нині на Заході.

Тому деякі голоси, що впевнено звучать у ході сьогоденішнього громадського обговорення перспектив нашої вищої (рівно як і середньої) освіти, м'яко кажучи, непокоять. Класичний університет, опора «чистого» знання й незалежного мислення, нині багатьом чиновникам від освіти здається непотрібним. Підспудно знову бере гору інститутсько-технократичний ухил: черевики, як у часи «революційних демократів» XIX ст., усе ще важливіші, ніж Рафаель. Сьогодні вже можна почути й таке: нехай вивчення історії, рідної та іноземних мов тощо цілком бере на себе середня школа – нема чого заново витрачати на «гуманітарщину» дорогоцінний вузівський час

(звісно, можна було би з цим погодитися – за умови, що рівень шкільного викладання, скажімо, раптом чудесно підвищиться). А якщо казати по правді, то предмети, які у дворянській освіті минулого посідали чільне місце й формували справжню особистість, для нас практично вже не існують. І якщо навіть ми введемо якісь там факультативи з поезії або художнього ліплення, як це роблять на Заході, не думаю, що наш випускник середньої школи, з його виразно вже атрофованим відчуттям гуманітарних цінностей, потягнеться до них, немов соняшник до сонця. На ці курси чекають примусовість, зневага і занепад. Не кажу вже про самопочуття численних вузівських гуманітаріїв, які змусять опановувати вже призабуту роль найманих учителів не дуже то й потрібних дисциплін. Докторів філософських наук перекваліфікуватися, скажімо, на керівника «гуртка ліплення» психологічно не так вже й просто, хоча, можливо, результати будуть блискучі. А проте в ролі викладача філософії він, мабуть, більше на своєму місці.

Тим не менш, у наших відповідальних за перспективи вузівської науки колах усе ще у великій довірі й в пошані, мов нове ситечко на кілочку, генерація молодих людей з вузькою інженерно-комп'ютерною спеціалізацією, для яких колосальна гуманітарна спадщина людства – це просто «інформаційний шум». Здається, на них поклали обов'язок допомогти невігласові-викладачеві усвідомити, що він усе життя займався не тим, й дали зелене світло на творіння усе нових і нових форм планування й звітності, котрі вдень і вночі, протягом навчального року й у відпустці, мають заповнювати викладачі, і які являють у кінцевому підсумку ті самі тони паперу, в яких переписано одне й те ж само і яким один шлях – до утилю. Якщо 20 років тому начальна / робоча програма дисципліни спокійно вкладалася в одну-дві сторінки друкованого тексту, то тепер вимагається не менш як 50-100. Існують,

наприклад, посібники, як писати магістерську роботу, об'ємом у 100 з гаком сторінок; хочеш – досліджуй тему, а хочеш – методичну рекомендацію.

До цього додалася вже згадана установка на комерціалізацію науки, в форматі якої класичний університет взагалі приречений на знищення. Ну де ж ви знайдете молодого, спортивного й швидкого на поворотах капіталіста з пальцями віялом, котрий би купився на пред'явлення того старого конверта, на звороті якого Ейнштейн записував установчі формули Всесвіту? Йому треба, навпаки, з тих ейнштейнів-перельманів, або хто там їм на зміну підростає, на *Скопус* чи щось таке здерти, аби був негайний практичний результат. А ви йому щось там про класичні університети... вчився він вже там... на трійки... доволі вже!

Отже, виникає проблема: чи не втратимо ми остаточно з руйнацією домінуючого авторитет класичного університету тих решток гуманітарного знання, які ще вціліли? Це досить-таки небезпечна ситуація. Адже на практиці дегуманізований сайєнтизм і опора виключно на технічний прогрес породжують тип інтелектуала, дослідника і перетворювача природи, позбавленого морального стрижня, що було прозорливо втілено Гьоте в постаті Фауста, який продає душу сатані за вічну молодість і владу над світом. На жаль, «фаустівська душа» (Шпенглер) інтелектуала, який втрачає повагу до гуманітарного знання і цінує виключно матеріальний комфорт, у ХХ ст. набирає чітких рис фізіономії доктора Менгеле, або, якщо завгодно, менш знаменитих докторів, що активно працювали на НКВД чи яку іншу установу, аби ошчасливити науковими відкриттями й технічними винаходами виключно свій народ, свою націю, свою соціальну групу, свою владу. Ситуація «людина для фізики» поволі витісняє ситуацію

«фізика для людини», що так стривожило колись Андрія Сахарова, а «фізика з людським обличчям» матеріалізується лише тоді, коли фізик таки встиг олюднитися, як той само Ейнштейн, що грав на скрипці й розбирався у Достоєвському. У програму власне вивчення фізики це не входило.

Сказане ніяк не означає заклику до домінації гуманітарних наук. Така домінація була б не чим іншим, ніж інерцією характерного середньовічного «перекосу»: тоді знання зі сфери природи цікавили значно менше, ніж, скажімо, міркування про ієрархію небесних безплотних сил. Дещо особливий статус гуманітарних наук у нашій системі освіти, який відчувається й понині, несе в собі інерцію радянських часів, коли комплекс ідеологічних дисциплін (гуманітарних за науковою стратифікацією) займав приблизно те ж саме місце, що теологія в середньовічних університетах Європи: усі інші науки мали вважатися її служницями. Саме через це радикальні й деполітизовані прихильники «інженерного мислення» охоче б викинули усю оту «муру» з навчальних програм; вже в рамках радянської освіти ця тенденція заявила про себе з усією визначеністю. Сьогодні настрої наших реформаторів значно підживлюються авторитетом технократичного мислення західноєвропейської людини. Але суто прагматичні й сайєнтистські концепції навряд чи зроблять людину щасливою. Не кажу вже про Чорнобиль або глобальне потепління та інші катастрофічні прорахунки технократів. Чи не більш тривожить те, що найбільший відсоток самогубств – у ситій і багатій Скандинавії, алкоголізм і наркоманія – ці сурогати духовності – затоплюють сферу молодіжного буття в суспільстві споживання.

Слід би замислитися над тим, що наука як така – важлива, але не найважливіша частина культури. Так, сьогодні вже неможливо уявити

собі культурну людину без знання основ наук: культура, позбавлена наукового чинника, нині виглядає архаїчною і неповноцінною. Але водночас більшість людей не займається наукою і почувається цілком повноцінно. Кожен має достатньо знань про світ, аби повноцінно прожити своє життя. Селянин-горець, який знає лише свої гори, поле, ліс тощо, – така само нормальна людина, як і вчений, що проводить час за комп'ютером. Він задовольняє своє бажання досягнути ноумени інтелігібельного світу через традиційні релігійні обряди, в яких сконденсувалася духовна енергія поколінь, і цього йому доволі. Та, власне, й у рамках міської культури наукою займається невеликий, елітний прошарок – вчені; плоди їхнього розумування стають надбанням загалу через популяризацію науки – освіти. Отож, і не-наукове знання теж здатне бути основою нормального людського світогляду й поведінки, основою культури.

Наука, як відомо, народилася з первісної магії, яка включала елементи вивчення природи (травознавство, перетворення сирого на варене, рудознавство тощо). Протягом тисячоліть вона гармонійно доповнювала релігійно-митецьке самоствердження людини, але як провідна форманта культури наука сформувалася достатньо недавно – з XVII ст., а наступні XVIII–XX століття стали епохою утвердження просвітницької концепції, згідно з якою культура може бути тільки секуляризованою – звільненою від впливу релігії. Один час секуляризовані філософи дуже прагнули знищити догматичне мислення й замінити його вільнодумством. Але теореми базуються усе ж таки на аксіомах: без догматичних засад на зразок « $2 \times 2 = 4$ » взагалі ніяке, в тому числі й наукове мислення неможливе. А після безславної втрати претензій на створення універсальної філософської методології для всіх наук, зокрема у нас – після занепаду позицій «єдино вірної

марксистсько-ленінської філософії», це практично призвело до втрати авторитету гуманітарних наук взагалі.

При цьому вкрай цікаво, що гасло практичної користі знання, що підносилося, починаючи з кінця XVIII ст., декларувалося, звичайно, в ім'я людини і тільки людини. Та дивний в Європі (передусім на пострадянському просторі) викристалізувався гуманізм: це справжній «гуманізм з кулаками»: він винаходить нечувану за руйнівними можливостями зброю, він прагне за будь-яку ціну маніпулювати ближнім, і, що особливо характерно, аж пашисть дивною ненавистю до світу релігійних емоцій людини й релігійного осмислення проблеми феномена й ноумена. Власне, не буде перебільшенням сказати, що ренесансний і постренесансний гуманізм, відірвавшись від ґрунту, на якому він виріс – гуманізму християнського, давно впав у глибоку кризу, про що свідчать катаклізми, що їх перманентно переживає Європа в Новий час і які не слід наївно ототожнювати з «прогресом» взагалі. Від XIX ст. «прогрес» відверто набуває характеру «інженерної утопії», тішиться технократичними ілюзіями і дедалі послідовніше схрещується з тоталітарними ідеологічними системами, які обіцяють людству золотий вік – з науковим обґрунтуванням необхідності переробки природи, у тому числі – й природи людини (скажімо – «євгенічного» винищення буржуазії, попів, євреїв, циган тощо).

Чи може наша освіта ігнорувати ці повчальні моменти духовної історії Європи й повторювати помилки, яких та само Європа свого часу явно припустилася?

Тому слід зауважити, що і на Заході, й у нас, після смуги просвітницько-революційних деформацій гуманітарної традиції, так і не усталилося наше уявлення про склад гуманітарного знання, про його необхідні чинники, які іноді взагалі знаходяться за межами наукового

світу. І найперше не набула остаточного вирішення вкрай важлива проблема взаємин науки і релігії. Після епохи Ренесансу вони практично знаходяться в стані конфронтації, хоча останнім часом помічається вкрай повільна тенденція до порозуміння (скажімо, теологію у нашій країні поновлено в статусі науки, але й у нас, і в західних вузах вона продовжує бути об'єктом кпинів з боку ортодоксальних матеріалістів).

Потенції християнського гуманізму й не оцінені ще у нас належним чином, і не набули належного висвітлення в освітянській думці. Курси на зразок релігієзнавства продовжують ігнорувати кількатисячолітній досвід теології, і тут часто все ще інтенсивно мусуються радянські за генезою гіперкритичні настанови щодо будь-якої релігії. Гуманістично-цивілізаційна змістовність різних релігій світу, їхнє місце на щаблях духовного прогресу ігноруються; не робиться різниці між примітивними, архаїчними системами та справжніми зльотами духу. Зокрема релігієзнавству, якому слід було б очиститися від інерції наївного й поверхового гіперкритицизму й запліснявілих політичних розрахунків, мало би належати особливе, інтегруюче місце в системі гуманітарних наук і освіти взагалі. Вживання присмаку «войовничого атеїзму» – одне з найактуальніших завдань виховання духовності й справжньої гуманізації науки. Адже релігія є сферою інтегрального пошуку духу, а наука – сферою чисто інтелектуальною, що гніздиться, як відомо, у лівій півкулі мозку. Та чи можна вирішувати екзистенціальні питання людини «половиною голови».

Звісно, університет чи школа не повинні стати, як у Середньовіччі, трибуною християнства чи якоїсь іншої релігійної системи. Але чи може відокремлена від церкви школа відсторонено спостерігати, як охочі молоді люди, в атмосфері сучасного плюралізму, вільно обирають,

скажімо, відверто деструктивну церкву сатани? Не так давно Гітлер, як розповідають, заявляв, що звільнить своїх солдат від юдейської химери, що іменується совістю. Сьогодні це масово здійснюється й без його посередництва. Так, наприклад, сучасна російська дослідниця пропонує взагалі відмовитися від вивчення поняття «совість» як занадто вже складного для потрактування [4]. Отож будемо спокійно ставитися до цього протуберанця дикунства як до «прогресу»? Наприклад, високошановна спільнота стародавніх греків [8] й однотипні щодо їхньої культурні системи, навіть такі потужні, як культура Стародавнього Риму, занепадали найперше тому, що не дійшли до розуміння проблеми совісті. Але сучасна європейська культура була створена в напруженому діалозі «природного» (язичницького) і біблійного світоглядів. З поширенням християнства ситуація суперництва язичницького Риму і нової свідомості протягом трьох сотень років показала, що особиста совість здатна зруйнувати могутню імперію, побудовану на аморальною основі політичного насильства.

Необхідним у сфері вивчення релігії та її культурного резонансу видається спокійне, доброзичливе й водночас критичне використання матеріалу не лише позитивних наук, а й історії, культурології, філософії, різних теологічних систем. Нашою метою має стати суто наукове, не-ідеологізоване порівняння різних духовно-культурологічних концепцій.

Звичайно, у всіх цих системах є щось таке що їх немовби урівнює; як сказав Дж. Елвелл, віра настільки фундаментальна, що ніхто без неї не може довго прожити повноцінно; вона настільки універсальна, що коли ми дивимося на її вираз через символи, ритуали чи етичні патерни, то її легко впізнати як один и той само феномен у християнстві, марксизмі чи індуїзмі. Однак водночас вона настільки

безкінечно варіативна, що для кожної людини виявляється унікальною [9].

Саме тому радикально оновлена теологія та релігієзнавство, разом з такими дисциплінами, як культурологія, в силу свого інтегруючого характеру, мусять стати наріжним каменем у справі гуманізації освіти. І найперше класичний університет мав би взяти на себе цю відповідальність.

Необхідно також дати зелене світло вивченню риторики, бо суспільство, де не вміють сформулювати свої думки, приречене. Успіху часто досягає більш красномовний, й риторика спрямована до сфери утилітарно-практичного діяння. Уже в античності склалися основи риторики, що була обов'язковою в системі освіти; потім красномовство довго модифікувалося у форматі християнської духовності й правило за одну з підвалин суспільної моралі. Навчання риторичі переривається за часів Просвітництва й секуляризації культури; у СРСР ораторське мистецтво було зведено до засобу ідеологічної пропаганди; як наслідок, сьогодні на пострадянському просторі спостерігається падіння моралі й мовної культури. Але вже в середині ХХ ст. на Заході розгорнулося відродження риторики. Утім духовні потрясіння Нового часу не минулися безслідно («нова риторика», заснована на маніпуляції; «чорна риторика», яка навчає цинічному підходу; нейролінгвістичне програмування – чисте зомбіювання співбесідника). Водночас сучасна західна освіта спрямована на розвиток креативності, критичного підходу, діалогічності. А у нас панує відтворення чужих думок, читання тексту «з листа», ніяковість оратора. Причиною зазвичай є те, що риторика в університетах мислиться як факультатив і «приписана» до кафедр

філософії. Між тим це не «проміжний», а основоположний предмет [див. розгорнуто: 1].

Висновки.

Отож слід відкинути комплекс меншовартості і визнати: в нашому досвіді є свої міцні позитиви, і, можливо, ініціатори і ентузіасти дегуманізації й комерціалізації освіти мусили б зацікавитися цими позитивами не з меншою енергією, ніж ми цікавимося науково-освітнянським досвідом Заходу.

Орієнтація на вузького спеціалісти властива для технократичного суспільства, у якому розвивається цивілізація, але гине культура. Наша освітянська традиція, можливо, й не найкраща у світі, мала на меті все ж таки виховати людину широко мислячу й ерудовану, хоча слабкою стороною тут було пасивне засвоєння знань і приглушення креативних можливостей учня, так само, як і зведення сфери гуманітарного до такої собі «ерзац-релігії». Лише повноцінна гуманізація освіти стимулює креативні здібності найбільш ефективно. Саме тому гуманітарні науки, цитаделлю яких мав би стати, в умовах бурхливого розвитку спеціальних інститутів і коледжів, класичний університет, мають не лише зберегти належне місце в його освітніх програмах, а й перебудуватися докорінно.

Література:

1. *Абрамович, С. Д., Чікарькова, М. Ю. (2004). Мовленнєва комунікація. Київ: ВД Д. Бураго.*
2. *Бульнуа, О. (2010). Що нового? Середньовіччя. Філософська думка, 1. 114–136.*
3. *Василькова, В. В. (2005). Эволюция принципов образования: от классического к постнеклассическому университету. Межкультурные воздействия и формирование единого научно-*

образовательного пространства. Сб. ст. СПб : Политехника-сервис. 190–213.

4. Веселова, Е. К. (2009). Совесть как психологический феномен. Вестник СПбГУ. Сер. 12: Психология. Социология. Педагогика, 4. 129–137.

5. Классический университет – вчера, сегодня и навсегда. <http://jurfak.univer.kharkov.ua/doc/reportazh2002.pdf> (2019, лютий, 24).

6. Перевозный, А. В. (2011). Массовое высшее образование: истоки и проблемы организации.

http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/52938/1/UM_2011_1_006.pdf (2019, лютий, 24).

7. Поляков, Н. В., Савчук, В. С. (2007). Классический университет: от идей античности к идеям Болонского процесса. Днепропетровск: ДНУ.

8. Ярхо, В. Н. Была ли у древних греков совесть? (1972). Античность и современность. Москва: Изд-во АН СССР. 251–263.

9. Elwell, W. A. (1984). *Evangelical Dictionary of Theology*. Grand Rapids-Michigan: Baker Book House.

References:

1. Abramovych, S. D., Chikarkova, M. Yu. (2004). *Movlennieva komunikatsija [Speech Communication]*. – Kyiv: VD D. Buraho [in Ukrainian].

2. Bulnua, O. (2010). *Shcho novoho? Serednovichchia. [What's new? Middle Ages]*. *Filosofska dumka*, 1. 114–136 [in Ukrainian].

3. Vasil'kova, V. V. (2005). *Jevoljucija principov obrazovanija: ot klassicheskogo k postneklassicheskomu universitetu [The evolution of educational principles: from classical to post-non-classical university]*. *Mezhkul'turnye vozdeystvija i formirovanie edinogo nauchno-*

obrazovatel'nogo prostranstva. Sb. st. SPb : Politehnika-servis. 190–213 [in Russian].

4. Veselova, E. K. (2009). *Sovest' kak psihologicheskij fenomen [Conscience as a psychological phenomenon]. Vestnik SPbGU. Ser. 12: Psihologija. Sociologija. Pedagogika, 4. 129–137 [in Russian].*

5. *Klassicheskij universitet – vchera, segodnja i navsegda [Classical University - yesterday, today and forever]. <http://jurfak.univer.kharkov.ua/doc/reportazh2002.pdf> [in Russian] (2019, February, 24).*

6. Perevoznij, A. V. (2011). *Massovoe vysshee obrazovanie: istoki i problemy organizacii [Mass higher education: origins and problems of organization].*

http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/52938/1/UM_2011_1_006.pdf [in Russian] (2019, February, 24).

7. Poljakov, N. V., Savchuk, V. S. (2007). *Klassicheskij universitet: ot idej antichnosti k idejam Bolonskogo processa [Classical University: from the ideas of antiquity to the ideas of the Bologna process]. Dnepropetrovsk: DNU [in Russian].*

8. Jarho, V. N. *Byla li u drevnih grekov sovest'? [Did the ancient Greeks have a conscience?] (1972). Antichnost' i sovremennost'. Moscow: Izd-vo AN SSSR. 251–263 [in Russian].*

9. Elwell, W. A. (1984). *Evangelical Dictionary of Theology. Grand Rapids-Michigan: Baker Book House [in English].*